

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane

TUDOR MATEESCU

În tot decursul stăpînirii otomane, Dobrogea a fost încadrată în sistemul relațiilor agrare existente în întregul imperiu al sultanilor. Unele elemente specifice se constată totuși, mai ales în secolul al XVIII-lea, ele datorîndu-se prezenței masive a populației românești autohtone, ca și vecinătății imediate cu țările române, în care dăinuiau, neafectate din afară, vechile forme de stăpînire a pămîntului. Pentru a putea studia evoluția relațiilor agrare în Dobrogea, evidentă îndeosebi de la mijlocul secolului al XVIII-lea, este neapărat necesar să avem în față o imagine de ansamblu a sistemului funciar otoman, în tiparele sale clasice, instituite încă din secolul al XV-lea.¹

În teritoriile cucerite, turcii osmanlii au creat un sistem feudal care constituie o întrepătrundere a formelor feudalismului occidental cu cele ale feudalismului oriental². Pămînturile feudalilor băștinași au fost confiscate, iar proprietarii măcelăriți³. Mai tirziu, în urma măsurilor legislative ale sultanului Mehmed II, s-au ivit condițiile reapariției unei pături feudale creștine⁴, dar, pentru Dobrogea, existența acestei categorii sociale nu este pînă în prezent dovedită. În țările cucerite, pămînturile, în totalitatea lor, au fost declarate, încă din anul 1368, proprietate a fîscului otoman (*beyit-ülmal*).⁵ Reglementarea posesiunii și folosinței acestor terenuri se va definitiva, în linii generale, mai tirziu, în timpul sultanului Mehmed II Cuceritorul (1451—1481), prin cele trei coduri (*kanunname*), elaborate în diferite perioade ale prin cele trei coduri (*kanunname*), elaborate în diferite perioade ale domniei lui.⁶

În complexul sistemului funciar otoman se disting, în primul rînd, două mari categorii de terenuri: A. *Uhriye* — pămînturile confiscate de la învinși (feudali sau alte categorii sociale), socotite ca pradă de război și împărțite apoi musulmanilor cuceritori; și B. *Haraciye* — pămînturile lăsate în posesiunea vechilor proprietari creștini.⁷ Terenurile *uhriye* se împărțeau, la rîndul lor, în următoarele cinci forme de proprietate: *miriye*, *mülk*, *vakuf*, *malikâne-divani* și *müsterek-mülkiyet*.⁸

¹ Pentru cadrul general al acestei probleme vezi Tahsin Gemil, *Sistemul funciar otoman*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVII (1990) vol. LII, nr. 1, p. 18—30.

² Mustafa A. Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunnamè) du sultan Mahomet II (1451—1481)*, în „Studia et acta orientalia”, II (1959), București, 1960, p. 138.

³ G. A. Oliver, *Voyage dans l'Empire othoman, l'Egypte et la Perse*, vol. I, Paris, an 9 [1801], p. 166.

⁴ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 157. (Purtau numele de *müselem kâfir* = creștini privilegiați sau *sipahi-kâfir* = spahii creștini).

⁵ F. G. Milkova, *Sur la teneur et le caractère de la propriété d'État des terres miriye dans l'Empire ottoman du XVe au XIXes.*, în „Études Balkaniques”, I, Sofia, 1966, nr. 5, p. 155.

⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 138—139.

⁷ Georges Filitti, *La propriété foncière dans la Dobrogea d'après les lois ottomanes*, Bucarest, 1882, p. 21, Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 16.

⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139—141.

Pământurile *miriye* erau cele a căror proprietate aparținea tezaurului public⁹. Unele erau destinate să asigure veniturile statului și ale sultanului¹⁰, dar cele mai multe erau date în posesia diverselor persoane, sub formă de uzufruct temporar (*ariyet*).¹¹ Adevăratul proprietar al acestor terenuri era fiscul otoman¹², dreptul real al statului în acest caz (*rakabe*) fiind interpretat ca *nuda proprietas*¹³ sau, după cercetări mai recente, ca „proprietate suverană”¹⁴. În același timp, dreptul de posesiune, care era provizoriu și condiționat¹⁵, prezintă mari analogii cu emfiteoza din dreptul roman.¹⁶ Pământurile din Peninsula Balcanică, incluzând aici și Dobrogea, au aparținut, în majoritate, acestei categorii.¹⁷

Terenurile *mülk* constituiau proprietăți private (*plenum dominium*) pe care deținătorii erau volnici să le vîndă, să le lase moștenire sau să le doneze fără nici o opreliște.¹⁸ Ele proveneau din daniile făcute de suverani unor persoane civile sau militare ca recompensă pentru servicii deosebite.¹⁹ Dezvoltarea acestei forme de proprietate s-a făcut în luptă cu dreptul de proprietate al statului și în detrimentul acestuia.²⁰ De aceea, unii sultani, ca Mehmed II sau urmașul său Baiazid II, au căutat să anuleze proprietățile *mülk*, readucându-le la domeniul fiscolei.²¹

Vakuf-urile erau fundațiile pioase, donații făcute diferitelor așezăminte religioase, constituind o instituție specifică lumii musulmane.²² Ele erau impersonale, inalienabile și irevocabile²³ și puteau fi, la origine, terenuri *mülk* sau *miriye*.²⁴ Ele se aflau sub protecția legii religioase (a *șeriyat*-ului), fiind la adăpost de imixtiunea puterii laice.²⁵ În Dobrogea au existat mai multe vacufuri — la Babadag, Mangalia, Isaccea — dar, din secolul al XVIII-lea, ele nu mai prezintă aproape nici o importanță în viața economică și socială a provinciei.²⁶

Malikâne-divani constituia o formă specială de proprietate funciară, constînd într-un sistem mixt, în virtutea căruia, puterea centrală și feudalii

⁹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

¹¹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 157.

¹² Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 21.

¹³ *Ibidem*, F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 158—159.

¹⁴ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 159—160.

¹⁵ Vera P. Mutafchieva, *De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque au XV et XVI s.*, în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960, p. 146.

¹⁶ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 21.

¹⁷ Pentru Bulgaria vezi Vera P. Mutafchieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 146.

¹⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139; Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprieții rurale...*, p. 15—18.

¹⁹ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vera P. Mutafchieva, *De la politique intérieure de Mahomet II le Conquérant*, în „*Studia et acta orientalia*”, V—VI, București 1967, p. 258—263; Kemal H. Karpat, *The land regime, social structure, and modernization in the Ottoman Empire*, extras din *Beginnings of modernization in the Middle East. The nineteenth century*, Chicago, 1968, p. 74.

²² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 130; Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 22—23.

²³ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁴ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 23.

²⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 139.

²⁶ Tudor Mateescu, *Vacufurile din Dobrogea și arhivele lor*, în „*Revista Arhivelor*” anul LIII (1976), vol. XXXVIII, nr. 4, p. 412—417.

aveau drepturi egale asupra terenurilor respective. Această formă, apărută în timpul sultanului Mehmed I (1413—1421), reprezintă o manifestare și mai fățișă a luptei existente între puterea centrală și categoria feudalilor. Pe de altă parte, statul otoman practica și sistemul arendării pământurilor sau altor surse de venituri înalților demnitari pentru unu sau trei ani, sistem numit *mukataa* sau *iltizam*.²⁷

Categoria *müşterek-mülkiyet* cuprindea terenurile aflate în proprietatea comună (pășuni, păduri), ca și pământurile necultivabile. Mai tirziu se va produce o separare între aceste grupe, ajungându-se, în secolul al XIX-lea, la legiferarea a două forme de proprietate aparte.²⁸

În același timp, sistemul de posesiune (*tasarruf*) a pământurilor *miriye* de către feudali cunoștea trei forme principale: *hass*, *zeamet* și *timar*. Hassurile erau terenurile concesate vizirilor (*hass-i-vizera*) sau altor demnitari superiori (*hass-i-ümera*), avind un venit de peste 100.000 de aspri pe an. O parte răminea însă la dispoziția sultanului, formînd domeniul imperial (*hass-i-humayun*), care se identifica, de fapt, cu proprietatea de stat. Zeameturile, ai căror deținători se numeau *zaimi*, erau fiefuri mai reduse, cu un venit anual între 20.000 și 100.000 de aspri, iar timarele, deținute îndeosebi de categoria militară a spahiilor, produceau venituri sub 20.000 de aspri pe an, limita inferioară coborînd pînă la 3.000 sau chiar pînă la 1.000 de aspri.²⁹

Toate aceste forme de posesiune nu erau decît fiefuri militare concesate în schimbul unor obligații.³⁰ Ele cuprindeau două părți distincte din punct de vedere juridic. Prima parte purta numele de *kılıç-yeri*, *kılıç-hakki* (dreptul sabiei) sau, mai frecvent, *hassa çiftlik* și reprezenta un drept dobîndit prin acte de vitejie pe cîmpul de luptă. Valoarea ei se ridica la 3.000 de aspri pentru timare și la 5.000 de aspri pentru zeameturi și hassuri. Aici erau incluse însă și bunuri care aduceau mari venituri posesorului (vii, grădini, mori etc.). Toate acestea nu constituiau însă, cel puțin în primele secole, proprietăți *mülk*, ci intrau tot în categoria *miriye*.³¹

A doua parte a acestor fiefuri se numea *hisse* și cuprindea terenul care depășea valoarea „dreptul sabiei”. Tocmai din deținerea acestei părți decurgeau îndatoririle militare ale feudalilor. Ele constau atît în participarea personală la oaste a posesorului, cît și în echiparea și întreținerea de ostași, așa numiții *cebeli* (*djebeli*), care-i însoțeau în campanie. La *zeamet* și *hass* obligația era de un *djebeli* pentru fiecare fracțiune de 3.000 de aspri din venitul anual, iar la *timar* de un *djebeli* pentru fiecare fracțiune de 5.000 de aspri. Moștenitorul unui *timar*, care ar fi fost prea tînăr pentru a veni la oaste în persoană, trebuia să trimită un astfel de ostaș în locul său.³² Pentru Dobrogea, știrile despre *djebeli* apar numai din secolul al XVI-lea.

²⁷ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 141.

²⁸ *Ibidem*, Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 25—30.

²⁹ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 142, Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars des XVIIe — XVIIIe ss.* Sofia, 1968, p. 10—11.

³⁰ Bistra A. Cvetkova, *L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle*, în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960, p. 172—173.

³¹ *Ibidem*, p. 175; Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 143.

³² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 143; Halil İnalcık, *Djebeli*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, vol. III, Leyden—Paris, 1963, p. 541.

Forma de posesiune a pământului pentru țărănime era așa numitul *çiftlik*, termen care a pătruns și în limba română, în variantele *ceftlic*, *ceftlic* și mai ales *ciftlic*. Termenul, format din cuvântul *çift* (de la persanul *djuft*, pereche, în special de boi) și sufixul turcesc *lik*, desemna, la origine, un teren care se putea cultiva cu doi boi³³ și a cărui suprafață varia, după calitatea pământului, între 60 și 150 de *dönüm*-uri.³⁴ Ulterior acest termen a evoluat, ajungându-se, în secolul al XVIII-lea, la un sens complet deosebit de cel inițial. La început, ciftlicul era, așadar, un lot care făcea parte dintr-un domeniu feudal, indiferent de forma de proprietate sau de posesiune a acestuia.³⁵ El era dat țăranului (*râya*)³⁶ de către feudalul otoman, ca reprezentant al puterii centrale, numai cu titlu de posesiune (*tasarruf*), dar cu drept de folosire ereditară garantat prin lege, în schimbul unei taxe, numită *tapu-resmi*. La preluarea moștenirii unui ciftlic, această taxă nu se mai plătea, așa cum se specifică într-un *kanunname* din anul 1487.³⁷ Pe pământurile care constituiau domeniul imperial țăranii primeau ciftlicurile din partea fiscoșului, stabilindu-se astfel, raporturi directe între stat și producători.³⁸

În schimbul deținerii pământului, țăranul avea o serie de obligații materiale, care pot fi împărțite în două categorii: unele față de fiscoșul otoman (*tekâlif-i divaniye*), altele față de feudal (*rüsüm-i râiyet*). Dintre cele datorate statului erau, în primul rând, îndatoririle în muncă: participarea la construirea sau repararea fortificațiilor, transportul proviziilor pentru armată, corvoada pe corăbii, serviciul de curieri etc. O parte din aceste prestații putea fi convertită în bani, constituind impozitul numit *bedel*. „Obligațiile în produse față de stat” (*müzül zahiresi*) erau destul de reduse în prima perioadă; informații sigure referitoare la ele apar numai din secolul al XVI-lea.³⁹ O pondere mare aveau însă impozitele în bani percepute de fiscoș de la toți țăranii, indiferent de religie, impozite cunoscute sub termenul general de *avariz*,⁴⁰ al căror număr se va mări considerabil în secolele următoare.

Obligațiile țăranului față de feudal constituiau o parte a rentei feudale, care fusese cedată de fiscoșul otoman posesorilor de *hass*, *zeamet* sau *timar*. Dintre acestea, îndatorirea în muncă era destul de limitată, datorită faptului că rezerva feudală era, în general, redusă. Ea consta în diverse corvezi și mai ales în transportul produselor care alcătuiau dijma la gospodăria feudalului. În timpul sultanului Mehmed II s-a stabilit că această obligație

³³ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 144; Halil Inalçık, *Çiftlik*, în *Encyclopédie de l'Islam*, et cit., vol. II, p. 33. În mod asemănător este definit și în Codul funciar otoman din 1858. (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 206).

³⁴ Halil Inalçık, *Çiftlik*, p. 33. În Codul funciar otoman din 1858, variația este între 70 și 130 de *dönüm*-uri (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 206). *Dönüm*-ul era o măsură de suprafață de 919, 3 020 m.p. (*Ibidem*, p. 28—29, în notă).

³⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 144.

³⁶ În primele secole acest termen era aplicat tuturor producătorilor indiferent de credință, diferențierea făcându-se prin expresia „raia musulmană” (*müslüman râyası*) și „raia creștină” (*hâfir râyası*), creștinii mai fiind numiți și *haraçgüzar*. Nemusulmanii, în general, erau desemnați prin termenul *zimmi*. Abia din secolul al XVIII-lea, cuvântul „raia” a început să se aplice exclusiv pentru creștini (*Ibidem*, p. 137).

³⁷ *Ibidem*, p. 144.

³⁸ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 161.

³⁹ V. P. Mutafieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 146—147.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 148; Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147—154.

să nu depășească șapte zile pe an, iar mai târziu, sub domnia lui Soliman I Magnificul (1520—1566), cuantumul ei a fost redus la trei zile.⁴¹

Principala îndatorire a țăranului față de feudal era dijma (*öşür*), care reprezenta a zecea parte din produsele pământului (cereale, legume, fructe etc.). Interesul statului era ca această obligație să se perceapă în natură, în timp ce feudații urmăreau convertirea ei în bani, ceea ce dădea naștere la abuzuri determinând uneori fuga țărănilor. Această situație a dus la conflicte între puterea centrală și feudați, ceea ce a făcut ca statul să intervină cu legi speciale, care interziceau perceperea dijmei în bani.⁴² Convertirea se pare că era admisă numai pentru produsele livezilor, viilor și grădinilor de zarzavat. În afara dijmei, feudalul primea de la raia și diverse „daruri” în natură.⁴³ Această obligație se extindea și asupra vitelor, constând tot în a zecea parte și purtând denumirea de *beylik*. Caii și bovinele erau scutite însă de orice fel de dare,⁴⁴ iar pentru oi, porci și stupi, dijma nu se lua în natură, ci se plătea numai în bani.⁴⁵

Lipsa brațelor de muncă făcea însă ca, în unele cazuri, țăranul să lucreze și un lot din pământul altui zaim sau timariot decît cel pe domeniul căruia se afla. În acest caz, era obligat la o dijma dublă (*iki onda*), cîte una pentru fiecare dintre cei doi feudați, așa cum se statuiază în legile emise de sultanul Mehmed II. Numai în cazul în care stăpînul său (*sahib-i râiyyet*) nu dispunea de pământ suficient, era scutit de dijma față de acesta, plătiind-o doar celui de al doilea (*sahib-i arz*).⁴⁶

Existau de asemenea obligații în bani față de feudal. Era, în primul rînd, impozitul funciar, numit *resm-i çift* pentru musulmani și *ispence* pentru creștini.⁴⁷ Ultimul, avînd probabil un cuantum mai ridicat, era, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, de 25 de aspri pe an.⁴⁸ Feudalul încasa apoi diverse taxe: pentru pășunat (*resm-i agıl*), ca și pentru mori, lăptării, fierării etc. La toate acestea se adăugau amenzile și unele taxe cu caracter accidental, din care însă numai o parte revenea feudalu lui respectiv.⁴⁹

De altfel, nu toți posesorii de domenii luau în întregime partea din renta feudală care le era concedată de stat. Din punctul acesta de vedere, fiefurile se împărțeau în trei categorii: fiefuri „nelibere” care erau deținute de spahii și care constituiau forma cea mai răspîdită; fiefuri „libere”, aparținînd unor militari de rang mai înalt și fiefuri ale *sancak* (sandjak)-*bey*-lor (reprezentanți superiori ai armatei otomane). Diferența între aceste fiefuri rezida în faptul că posesorii fiefurilor „nelibere” aveau dreptul de a percepe numai jumătate din unele elemente ale rentei feudale, cealaltă jumătate mergînd la sandjak-bey-ul regiunii, în timp ce deținătorii fiefurilor „libere” le percepeau în întregime. Sandjak-bey-i, în afara veniturilor de pe domeniul propriu, aveau jumătate din unele impozite ale populației de pe timarele spahiilor și, în plus, aveau dreptul, cedat de fisc, de a încasa sumele realizate din vînzarea bunu-

⁴¹ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 148.

⁴² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147—148.

⁴³ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁴ I. Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850, p. 113—114.

⁴⁵ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147.

⁴⁷ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁴⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149.

⁴⁹ V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

rilor confiscate. Destinația diferită a veniturilor de pe domeniu nu afecta însă cu nimic exploatarea în sine a țărănimii, care rămânea aceeași pe toate categoriile de fiefuri⁵⁰. În ceea ce privește domeniul imperial, renta feudală revenea în întregime fiscului otoman.⁵¹

Unele terenuri, de altfel suprafețe reduse, au fost lăsate, după cucerirea otomană, vechilor proprietari creștini. Aceste pământuri erau desemnate, în teritoriile balcanice, cu termenul de *bastina*, cuvânt care a intrat și în limba română. Ele constituiau „bunuri strămoșești libere”⁵² și proprietarii lor, comparabili cu țărani liberi din sistemul feudal european, aveau, desigur, obligații numai față de statul otoman. Presupunem că această formă de proprietate a cunoscut o răspândire mai largă în unele părți ale Dobrogei și anume în zonele locuite compact de români, care n-au fost supuse procesului de colonizare musulmană. O dovadă o constituie faptul că, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, locuitorii satului Scrofeni din apropiere de Hirșova și-au vândut moșia Mănăstirii Sf. Ioan din București, care deținea pământuri chiar în dreptul lui, la stînga Dunării. Ei au devenit totodată birnici ai domnului Țării Românești, așadar supuși ai acestuia, ceea ce autoritățile otomane nu au putut tolera⁵³.

Populația creștină, în afara obligațiilor generale enumerate mai sus, trebuie să mai plătească o dare către fisc numită *ciziye* (djizia). Ea era percepută *per capita* de la toți bărbații valizi, fiind considerată, după șeriat, ca dispensă de serviciul militar. Erau scutiți copiii, femeile, bătrînii, invalizii, robii și indivizii lipsiți complet de resurse.⁵⁴ În primele secole, erau exceptați de asemenea de la această dare preoții și călugării, dar, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au fost obligați și ei s-o plătească. Erau impuse și văduvele aflate în posesia terenului care aparțineau soțului defunct.⁵⁵ La început, djizia forma un tot cu impozitul numit *harac* (haradj), plătit, la fel, numai de populația nemusulmană. Mai apoi, cele două dări s-au diferențiat, impozitul funciar numindu-se *harac* sau *harac-i arz*, iar djizia rămînînd ca impozit asupra persoanei (capitație). Ele vor fi adesea unificate, mai ales sub termenul *djizia*, formînd o singură dare⁵⁶.

Fiscalitatea otomană era deci mai apăsătoare pentru supușii creștini sau de alte religii decît pentru cei musulmani. Această situație se făcea simțită și la plata taxelor vamale (la intrarea mărfurilor în orașe), care, în secolul al XVI-lea, se ridicau la 4% pentru *zimmi* (nemusulmani), în timp ce pentru mahomedani erau numai de 2%⁵⁷. Uneori însă se producea inversarea obligațiilor fiscale⁵⁸. Astfel, dacă un musulman intra în posesia unui

⁵⁰ *Ibidem*, p. 150.

⁵¹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 164.

⁵² V. P. Mutafčieva, *De l'exploitation féodale...*, p. 149.

⁵³ Tudor Mateescu, *Un sat dobrogean în stăpînirea Mănăstirii Sf. Ioan din București* (sec. XVIII), în „Biserica Ortodoxă Română”, XIII (1975), nr. 3-4, p. 375-376.

⁵⁴ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149.

⁵⁵ Cl. Cahen, Halil Inalçık, P. Hardy, *Djizya*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit. vol. II, p. 577.

⁵⁶ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 148-149.

⁵⁷ Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Dreptul pămîntului, legile proprietății și comentariile legilor în Imperiul otoman), Ankara, 1962, p. 214; Halil Inalçık, *Dobruđa*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. II, p. 628.

⁵⁸ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 157.

teren care aparținuse unui creștin, ca, de pildă, o *baştina*, el trebuia să plătească același impozit ca fostul posesor, inclusiv *djizia* ⁵⁹.

Statul feudal otoman avea dreptul de proprietate incompletă asupra producătorilor direcți de pe pământurile *miriye*, fapt care făcea posibilă exercitarea constrîngerii extraeconomice asupra acestor țărani ⁶⁰. Mai întii cultivatorii erau legați de pământ, situație recunoscută în prezent și de unii istorici turci, majoritatea țăranilor din Imperiul otoman aflîndu-se deci într-o stare similară cu cea a șerbilor din feudalitatea europeană. Legi speciale prevedeau aducerea cu forța înapoi a unui suspus (*râya*), care își părăsea pământul ⁶¹, așa cum se statua într-un *kanunname* din 1487, cu referire la o lege mai veche. Se consemna chiar dreptul feudalului de a-l urmări pe țăranul fugar timp de 15 ani, iar în cazul în care acesta se stabilea la oraș, timp de 20 de ani. Unele pături privilegiate, constituind diferite categorii militare (*si pakhizade, yürük, müselleme*, posesori de *berat* etc.) se bucurau însă de deplină libertate de deplasare ⁶².

În aceeași lege din 1487 se arata că lăsarea în paragină de către *râya* a unui teren arabil „este considerată ca un prejudiciu pentru spahiu”. În acest caz, ca și atunci cînd țăranul nu-și putea lucra pământul din motive de bătrînețe, boală sau prea mare sărăcie, era obiceiul ca lotul să-i fie luat și dat altuia, în schimbul taxei numite *tapu*. Țăranul putea lăsa necultivată o oarecare întindere de teren pentru nevoile sale, dar feudalul, interesat să-și încaseze drepturile prevăzute în *berat*, veghea ca această suprafață să nu fie prea mare. Dacă un țăran își neglija cîmpul, ocupîndu-se de altceva (în mod frecvent de cărăușie), el era supus la un impozit — amendă numit *çiftbozan-resmi* sau *levantlik-akçesi*, care, în timpul lui Mehmed II, se ridica la 50 de aspri anual. Se prevedea chiar obligația însămînțării unei anumite cantități de cereale în fiecare an, fixată, într-un *kanunname* de la același sultan, la aproximativ 2 *müdd*-uri (1 *müdd* = 460—560 kg) ⁶³.

Categoria socială cea mai oropsită o constituiau robii, mult mai numeroși în Imperiul otoman decît în țările occidentale. Ei proveneau, în primul rînd, din prizonierii de război și din raptul asupra populației civile, ocazionat de războaiele purtate de armatele otomane pe teritoriul țărilor creștine. Robii erau întrebuințați îndeosebi la treburi casnice, dar, pentru secolul al XVI-lea, există știri și despre folosirea lor în agricultură, fără a fi totuși vorba de un sistem generalizat, datorită slabei productivități a muncii lor ⁶⁴. Posesorii de robi erau supuși la plata unei taxe cu caracter religios, de 25 de aspri pentru fiecare rob, numită *pençik-resmi*. La un număr mai mare de cinci robi, un rob din cinci revenea de drept statului otoman ⁶⁵. Pentru Dobrogea, este aproape sigur că rolul robilor în viața economică și socială a provinciei a fost lipsit de orice importanță.

⁵⁹ Cf. Cahen, Hâli Inalçık, P. Hardy, *op. cit.*, p. 576.

⁶⁰ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 162.

⁶¹ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 73—74.

⁶² Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 145.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ M. Dau și S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman (Cu câteva date privitoare la Țările Române)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IV (1961), p. 34—36.

⁶⁵ Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 149—150.

Infringerile suferite de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea au arătat că vechiul sistem al fiefurilor militare, care stătea la baza organizării armatei turcești era acum cu totul necorespunzător ⁶⁶. Acest sistem, a cărui dezintegrare se adâncește tot mai mult, aducând cu ea un cortegiu de crize economice, sociale și politice ⁶⁷, constituia încă cheia de boltă a societății feudale otomane. Clasa dominantă era formată, în continuare, în cea mai mare parte, din posesorii de feude militare (zeameturi sau timare), onorați, în secolul al XVIII-lea cu titlul de *ağa* ⁶⁸. La sfârșitul acestui veac, după aprecierile francezului Olivier, în toată Turcia europeană erau 940 de zaimi și 8356 de timarioți ⁶⁹.

Pentru sandjagul Silistra, care cuprindea, pe lângă Dobrogea și unele teritorii din nord-estul Bulgariei, avem datele furnizate, în deceniul al 8-lea al secolului, de italianul Pietro Businello. Se aflau acolo 40 de zaimi și 1067 de timarioți, primii având obligația de a aduce la oaste 160 de călăreți, iar ceilalți 2134 ⁷⁰. Așadar, un total de 2294 de djebeli, care reveneau câte 4 de fiecare posesor de zeamet și câte 2 de fiecare posesor de timar. La 1788, în timpul războiului ruso-austro-turc, se aflau în Țara Românească peste 20 de feudali din Dobrogea, cei mai mulți purtând titlul de *ağa*, în fruntea unor trupe de călăreți și de pedestri ⁷¹.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, așa cum observa Olivier, fiecare *ağa* putea obține destul de ușor, încă din timpul vieții, în schimbul unei sume nu prea ridicate, concedarea fiefului pe care-l deținea în favoarea unuia sau mai multora dintre fiii săi. Atribuirea feudelor militare nu mai avea deci la bază, ca altădată, criteriul meritelor pe cimpul de luptă. Mai grav era faptul că obligațiile militare erau din ce în ce mai neglijate de către deținătorii fiefurilor militare. Mulți obișnuiau să trimită alt om în locul lor la război sau, când mergeau ei înșiși, găseau oricând un pretext pentru a părăsi oastea înainte de sfârșitul campaniei ⁷². Dezertările spahiilor se țineau lant, în parte și datorită epuizării acestor trupe din cauza războaielor continue. Unii feudali își abandonau, din diverse motive, fiefurile. Altele erau „goale de raia”, așadar nelocuite ⁷³, ceea ce le făceau complet neproductive. La 6 noiembrie 1786, marele vizir îi scria sultanei Esma, care-i solicitase „mijloace de subsistență” pentru doi „servitori” ai săi, că în acel moment exista un zeamet vacant în sandjagul Silistra, cu un venit de 20.000 de aspri pe an ⁷⁴.

În scopul redresării finanțelor ștatului, puterea centrală a ordonat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai multe verificări (*yoklama*) ale zeametelor și timarelor, dintre care una a avut loc la Brăila, în urma cărora, unele fiefuri abandonate sau nelocuite au fost confiscate și alipite *hass*-ului imperial. Acest fapt a constituit o puternică lovitură pentru vechiul sistem

⁶⁶ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 76.

⁶⁸ G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 177. Pentru *ağa*, vezi și H. Bowen, *Agha*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 253-254.

⁶⁹ G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 166.

⁷⁰ Peter Businello, *Historische Nachrichten von der Regierungsrat den Sitten und Gewohnheiten der osmanischen Monarchie*, [Leipzig], [1778], p. 151.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea a 3-a, București, 1936, p. 314-337.

⁷² G. A. Olivier, *op. cit.*, vol. I, p. 167-168.

⁷³ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 33-34.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 35.

al spahiilor ⁷⁵. De aceea, s-au luat totodată măsuri pentru salvarea și restabilirea acestei cavalerii feudale, concretizate mai ales prin *Statutul zaimilor și spahiilor*, promulgat, în septembrie 1777, de sultanul Abdul Hamid I. Cum prevederile pe care le cuprindea au rămas literă moartă, s-a întreprins o nouă încercare în timpul sultanului Selim III. Aceasta a fost precedată însă de un raport prezentat de defterdarul Șerif Mehmed Pașa, în care se arăta, în mod deschis, necesitatea suprimării fiefurilor, ai căror posesori nu mai erau de nici un folos în campaniile militare, și concentrarea în mîinile statului a tuturor veniturilor de care beneficiau încă spahiii. Se cerea, în același timp, crearea de urgență a unei armate de tip nou. În concluzie, proiectul propunea ca toate fiefurile militare, cu excepția celor deținute de personalul de la curtea imperială, să fie luate de stat și veniturile lor să fie atribuite noii armate ⁷⁶.

Sultanul Selim III a pus într-adevăr bazele armatei moderne otomane, *Nizam-i Cedid Ordusu* (Armata Noii Ordini), dependentă în întregime de puterea centrală. Acest fapt a fost apreciat, în ultima vreme, ca primul pas spre crearea unei ordini moderne în Imperiul otoman ⁷⁷. Cu toate acestea, *Noua lege privind spahiii*, din septembrie 1792, menținea sistemul fiefurilor militare, așadar și scheletul vechii armate. Se prevedea totuși inspectarea regulată a efectivului spahiilor și deposedarea celor absenți de pe feudele lor, acestea urmînd a fi concesdate *mülâzım*-ilor, „candidați” la fiefuri, ținuți în rezervă în fiecare unitate teritorială. Datorită necesităților financiare, feudele respective nu mai erau însă atribuite unor noi spahii, ci erau date în exploatare *Casei noilor venituri*, înființată în vederea întreținerii noii armate. Mai mult decît atît, dacă în cursul unei inspecții se constata că un zaim sau timariot și-a neglijat îndatoririle militare, el era deposedat de fieful său, care revenea de asemenea acestei instituții. Totodată, zeametele și timarele devenite vacante în urma decesului deținătorilor lor erau considerate ca „posesiuni ale coroanei”, așadar ca *hass*, fiind de asemenea atribuită *Casei noilor venituri*. În felul acesta, o parte considerabilă a fondului funciar a fost luată de stat din mîinile feudalilor și afectată în mod special întreținerii noii armate ⁷⁸.

În anii 1804 și 1805 au fost confiscate în profitul *Casei noilor venituri* 42 de zeameturi și timare din sadjacul Silistra, ai căror posesori le abandonaseră sau nu-și mai îndeplineau obligațiile militare ⁷⁹. Venitul total al acestor fiefuri se ridica la suma de 291.712 aspri pe an ⁸⁰. Multe dintre ele se aflau pe teritoriul Dobrogei, cum erau cele de la Techirghiol (Tekefurgölü) ⁸¹, Hirșova ⁸² și Măcin ⁸³. În urma acestei acțiuni, numărul feudelor din sandjacul Silistra deținute de particulari se pare că a rămas destul de mic ⁸⁴.

Sistemul fiefurilor militare, a cărui decădere data de multă vreme, își trăia însă ultimele zile. În 1831, rămășițele lui au fost abolite formal, doar cu o mică opoziție, de către sultanul Mahmud II ⁸⁵. Prin acest act, întinderi

⁷⁵ *Ibidem*, p. 33–35.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 36–37.

⁷⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 79.

⁷⁸ Vera P. Mutafchieva, Str. A. Dimitrov, *op. cit.*, p. 36–37.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 42, 45, 53.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 43.

⁸¹ *Ibidem*, planșe II, 46 a, 46 b, 67 a, 67 b.

⁸² *Ibidem*, planșe II, 46 b, 47 a, 67 a, 67 b.

⁸³ *Ibidem*, planșe II, 46 b.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁸⁵ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 81.

imense de pământ au fost adăugate domeniilor statului. Trebuia însă reorganizat modul de folosire a pământului, atât din necesități economice, cât și datorită intereselor statului otoman⁸⁶. În primul rînd, se impunea schimbarea vechilor forme de exploatare a țărânimii. Aservirea țăranilor fusese lichidată de fapt odată cu prăbușirea sistemului fiefurilor militare. De aceea, pentru a-și pune în valoare uriașele domenii, statul a fost nevoit să acorde terenuri în folosință nu numai producătorilor direcți, ci oricărei persoane care solicita acest lucru, în schimbul achitării unor dări, care făceau, în același timp, ca deținătorii să fie obligați să-și lucreze pământul. Acesta a dus, totodată, la dispariția aservirii și pe domeniile rămase încă în alte mîini decît cele ale statului, deoarece țăranii respectivi puteau primi pământ în folosință din partea fiscului, ca toți ceilalți supuși otomani.

La 1850, Ion Ionescu de la Brad găsea în Dobrogea următoarea situație: „Tot pământul este al sultanului. Cine voeste pământ vine și ia”⁸⁷. Nici nu existau măcar hotare între terenurile diferiților deținători⁸⁸. Situația prosperă de atunci a țăranilor dobrogeni⁸⁹, care contrasta în chip izbitor cu starea de mizerie constatată cu cîteva decenii mai înainte, se explică tocmai prin această schimbare a regimului proprietății⁹⁰.

Paralel cu declinul sistemului fiefurilor militare, apare noua grupare socială a *ayan*-ilor,⁹¹ notabili care trăiau la orașe și care aveau autoritate în administrația locală⁹². Ei erau aleși de populație și recunoscuți oficial de puterea de stat⁹³. În rîndurile lor intrau elemente orășenești întreprinzătoare, îmbogățite mai ales prin arendarea unor terenuri din categoriile *hass* și *vakuf*. Aianii capătă apoi, din partea stăpînirii, privilegiul de a aduna impozitele, ceea ce a ușurat foarte mult ridicarea lor economică⁹⁴. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ei sînt autorizați să organizeze cete militare, formate și plătite de stat, prin intermediul lor, pentru campaniile sultanului. Aianii încep însă să folosească aceste cete pentru interesele proprii, ceea ce face ca, foarte curînd, principala forță militară, a imperiului să fie concentrată în mîinile lor⁹⁵. În Dobrogea, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, aianii au provocat mari tulburări, atît prin luptele pentru luarea puterii, cît mai ales prin ciocnirile militare dintre ei⁹⁶.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁸⁷ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1874*, București, 1943, p. 59.

⁸⁸ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 88.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 85–86.

⁹⁰ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 621. Vezi și Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 75. „Cheia reală a transformărilor în Imperiul otoman trebuie căutată în schimbarea regimului pământului”.

⁹¹ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle*, în „Etudes balkaniques”, I, Sofia, 1966, nr. 2–3, p. 244.

⁹² Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 77.

⁹³ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...*, p. 236; H. Bowen, *Ayan*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 801.

⁹⁴ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...* p. 244; Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 76–78.

⁹⁵ Vera P. Mutafchieva, *L'institution de l'ayanlık...*, p. 246–247.

⁹⁶ Tudor Mateescu *Mișcări sociale în Dobrogea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, XV, Cluj, 1970, fasc. 2, p. 13, 16; Vera P. Mutafchieva și Al. Vianu, *Frământările feudale din Bulgaria de nord la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și ecoul lor în Țara Românească*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII – XIX)*, Studii, vol. I, București, 1971, p. 229.

În 1808, chiar la începutul domniei, sultanul Mahmud II este nevoit să semneze cu aianii o înțelegere cunoscută sub numele de „Pact de alianță” (*Sened-i Ittifak*). Aianii acceptau să sprijine autoritatea centrală împotriva răzvrătirilor militare, în schimbul recunoașterii posesiunii pământurilor pe care le dețineau, ca și a dreptului de a le transmite moștenitorilor⁹⁷. După lichidarea corpului ienicerilor, în 1826, sultanul, odată cu abolirea sistemului feudelor militare, în 1831, a putut rupe pactul încheiat cu aianii, confiscându-le pământurile, pe care le-a distribuit oamenilor săi⁹⁸. Aianii, ale căror tulburări încetaseră demult, ajung apoi simpli reprezentanți ai administrației de stat.

Ascensiunea aianilor este legată și de apariția unor forme de exploatare a pământului, purtând în ele germeii relațiilor capitaliste. O serie de oameni întreprinzători, profitând de venalitatea administrației și a tribunalelor locale au reușit să încalce legea care interzicea deștelenirea și cultivarea terenurilor virgine⁹⁹, înființând pe mici petice de pământ, întreprinderi perfect legale ca mori de apă, stupării sau ferme de creșterea animalelor. Pământurile respective erau luate în arendă de la stat, cu îndeplinirea formelor necesare, dar cu timpul, se crează un drept de prescripție, printr-un soi de acord tacit între autorități și posesori. Aceste întreprinderi, inițial modeste ca dimensiuni s-au transformat treptat în mari exploatări pentru cultura cerealelor, datorită, mai cu seamă, deștelenirii unor pământuri. Aceste ferme încep să fie desemnate oficial cu vechiul termen de *çiftlik*, prin care se înțelegea altădată așa cum am văzut, lotul aflat în folosința unui țăran dependent. Acum termenul își schimbă sensul în mod radical, deoarece el se aplică acestor exploatări agricole de tip nou, a căror întindere atingea zeci și chiar sute de hectare¹⁰⁰. Deținătorii de ciftlicuri, neavând nici un fel de prerogative feudale care să le dea posibilitatea de a impune țăranilor din satele învecinate să le muncească gratuit, erau obligați să angajeze cu plăta diferiți lucrători, mai ales dintr-țărani lipsiți de pământ¹⁰¹. În Dobrogea au existat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în secolul următor, pînă la 1877, mai multe ciftlicuri dintre care unele erau deținute de români¹⁰².

O problemă spinoasă pentru agricultura Dobrogei a fost, pe toată durata stăpînirii otomane, lipsa cronică a brațelor de muncă. Acest fapt se datora, în primul rînd, densității slabe a populației. Ea era și mai redusă în zona de stepă adică tocmai acolo unde se afla cea mai mare parte a fiefurilor militare de pe teritoriul Dobrogei. S-a ajuns de aceea la folosirea, poate încă de la începutul secolului al XVIII-lea, de lucrători agricoli din Țara Românească și Moldova. Ei erau utilizați îndeosebi la recoltarea cerealelor, cînd trebuia efectuat un volum mare de muncă într-un timp cît mai scurt. Erău numiți de aceea:

⁹⁷ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 80.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 81.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Christo Gandev, *L'apparition des rapports capitalistes dans l'économie rurale de la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIIIe siècle* în *Études historiques*, vol. I, Sofia, 1960 p. 209. În Codul funciar otoman din 1858, ciftlicul era definit juridic ca „o țarină pentru u plug cu doi boi, cultivată și secerată în fiecare an”, în suprafață de 70 pînă la 80 d dônüm-uri. Se arăta însă că, în mod obișnuit, prin ciftlic se înțelegea „pământul cu clădirii construite pe el, precum și animalele, semînțele, uneltelă de muncă și alte accesorii necesare exploatării”. (Ioan N. Romani, *Studiu asupra proprietății rurale*, p. 206).

¹⁰¹ Christo Gandev, *op. cit.*, p. 211.

¹⁰² Tudor Mateescu, *Ciftlicurile din Dobrogea în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* în „Peuce”, IV (1973—1975), Tulcea, [1976], p. 252 și urm.

„oraccii” (tc. *orakçı* = secerător, de la *orak* = seceră)¹⁰³. Într-o notă a Patriarhiei ecumenice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ei erau definiți în felul următor: „Oraccii sînt români secerători, pe care prin firman în timpul verii e rinduit domnul să-i trimită în partea acastălaltă a Dunării, în părțile Dobrogii, ca să secere grîiele și oarzele locuitorilor acelei părți, ca să poată și ei să se hrănească și să trimeată la Constantinopol, deoarece nu sînt locuitorii din acea parte destui ca să secere...”¹⁰⁴. An de an au fost aduși în Dobrogea, pentru seceriș, mii de lucrători din Țara Românească și Moldova, încît acest lucru devenise, încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, un „vechi obicei”. Această situație durează pînă la 1829, cînd, prin Tratatul de la Adrianopol, Principatele Române sînt scutite de obligația de a furniza brațe de muncă Imperiului otoman¹⁰⁵.

Măsuri de modernizare de o deosebită însemnătate, privind, printre altele, egalizarea impozitelor între musulmani și creștini, au fost luate în timpul domniei sultanului Abdul Medjid, mai ales prin hațișeriful de la Gülhan (firmanul Tanzimatului) din 3 noiembrie 1839¹⁰⁶ și prin hatihumaiumul din 18 februarie 1856¹⁰⁷. În 1846 a fost înființat un Minister al Agriculturii (unit apoi cu Ministerul Comerțului), cu scopul de a stimula producția agricolă¹⁰⁸.

Măsura cea mai importantă a constituit-o adoptarea „Legii pămîntului” (*Arazi Kanunnamesi*) sau Codul proprietății funciare, din 7 Ramazan 1274 (21 aprilie 1858)¹⁰⁹. Se stabilea că în Imperiul otoman existau cinci categorii de terenuri: *mülk* (proprietăți absolute), *miriye* (care aparțineau fiscoi), *vakuf* sau *mevkufe* (donatiile pioase), *metruke* (terenurile lăsate uzului public: păduri, izlazuri, drumuri); și *mevat* (terenuri „moarte”, adică nelocuite și ne-cultivate). Celelalte forme de stăpînire a pămîntului, existente pînă atunci, inclusiv terenurile *baştina*, erau asimilate uneia sau alteia din aceste cinci categorii¹¹⁰.

Cea mai mare parte a terenurilor aparținea categoriei *miriye*, așadar erau proprietatea fiscoi otoman. Statul le da însă în folosință particularilor, fără ca legea să fixeze vreă limită suprafeței luate în posesiune de o persoană și nici să instituie reglementări aspre pentru a asigura cultivarea intensă¹¹¹. Se prevedea însă ca pămîntul respectiv să nu fie lăsat în părăsire mai mult de trei ani, sub pedeapsa deposedării¹¹². Totodată, un teren *miriye* nu putea fi folosit pentru fabricarea olanelor și a cărămizilor¹¹³ și nici pentru înhumarea morților¹¹⁴.

Deținerea unui pămînt din categoria *miriye* se putea face numai în baza unui titlu de posesiune. La început, pînă la adoptarea noului cod, s-au remis

¹⁰³ Idem, *Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, IX, Iași, 1972, p. 240 și urm.

¹⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, partea a 3-a, p. 222.

¹⁰⁵ Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească...*, p. 240 și urm.

¹⁰⁶ Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, rol: II (1789–1856), Paris, 1900, p. 288–290.

¹⁰⁷ *Ibidem*, vol. III (1856–1878), Paris, 1902, p. 83–88.

¹⁰⁸ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 86.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 167 și urm.

¹¹¹ Kemal H. Karpat, *op. cit.*, p. 87–88.

¹¹² Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 188–189.

¹¹³ *Ibidem*, p. 171.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 176.

titluri provizorii, numite *miliyaber-uri*¹¹⁵, apoi, prin „Legea pământului”, s-a hotărât acordarea de titluri definitive (*tapu-uri*), în schimbul unei taxe¹¹⁶. Peste un an, în 1859, s-a decretat un „Regulament asupra titlurilor de posesiune *tapu*”¹¹⁷. Donarea sau vânzarea unui teren *miriye* se putea face numai cu „permisiunea prealabilă a autorităților competente”¹¹⁸. Transmiterea prin moștenire se făcea însă în mod gratuit și fără formalități¹¹⁹.

„Legea pământului” respecta deținerea în proprietatea deplină a pământurilor *mülk*, care erau considerate ca „distrase din domeniul public”¹²⁰. Se prevedea totodată ca plantațiile de arbori și vii, ca și clădirile făcute pe un teren *miriye* să fie socotite *mülk*, solul rămânând totuși în proprietatea statului¹²¹. În momentul reintegrării la România, acestea constituiau aproape singurele proprietăți *mülk* din Dobrogea, terenuri propriu-zise din această categorie întâlnindu-se, în suprafețe reduse, doar în localitățile urbane¹²².

În urma desființării sistemului fiefurilor militare, țărani din Dobrogea au rămas să aibă obligații exclusiv față de statul otoman. Impozitele datorate erau de două feluri: directe și indirecte¹²³. Contribuția directă se fixa pe întregul sat de autorități, iar apoi ciorbagiul (primarul) stabilea suma de plată pentru fiecare familie, după starea materială¹²⁴ și, în primul rînd, după numărul plugurilor¹²⁵. Partea respectivă era înscrisă într-un *defter* special¹²⁶. Această dare era destul de redusă, variind între 15 și 100 de franci pe an, potrivit evaluării lui Papadopoulo Vretos, consulul Greciei la Varna¹²⁷. La 1850, după calculele lui Ion Ionescu de la Brad, cele 167 de familii din satele Rasova, Cochirleni și Cernavoda plăteau în total 8746 de lei impozit direct, revenind deci cam 52 de lei pe an de fiecare, ceea ce reprezenta doar a 76-a parte a avutului mediu, față de a 7-a parte cît era atunci această contribuție în Franța¹²⁸.

Populația creștină era supusă, ca și în veacurile precedente, la plata unei dări directe suplimentare, capitația sau haraciul. Erau impuși la această contribuție numai indivizii de sex masculin între 7 și 60 de ani, femeile, bătrîni, preoții și călugării, precum și invalizii fiind scutiți¹²⁹. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, așa cum constata Ion Ionescu de la Brad, haraciul se ridica în Dobrogea la 30 de lei în medie, minimul fiind de 15 lei, iar maximul

¹¹⁵ V. Ursăcescu, *Monografia comunei Nalbant din județul Tulcea*, Tulcea, 1910, p. 16 (Tot acolo, traducerea unui *miliyaber* din anul 1850).

¹¹⁶ Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale...*, p. 168.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 208–218.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 177.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 183.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 167.

¹²¹ *Ibidem*, p. 175–176, 181.

¹²² Ioan N. Roman, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea. Condițiunea ei juridică în legislația otomană, română și bulgară, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească* București, 1928, p. 281.

¹²³ A. Papadopoulo Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Saint-Petersbourg, 1856, p. 167.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 167–168; V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁵ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹²⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29.

¹²⁷ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 167.

¹²⁸ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 110–111; A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 168; Eugène Jouve, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, vol. I, Paris, 1855, p. 197.

de 60¹³⁰. Fixarea acestui impozit se făcea tot după starea materială¹³¹. Musulmanii erau scutiți de capitație, avînd în schimb obligația participării la oaste. Într-un raport austriac din noiembrie 1821 se arăta că „întreaga populație turcă din Dobrogea, tînăr și bătrîn, este în picioare pentru a respinge un eventual atac”¹³². După egalizarea îndatoririlor militare ale tuturor supușilor otomani prin *hatihumaium* din 18 februarie 1856¹³³, haraciul a fost desființat, dar, deoarece creștinii nu erau primiți în armată¹³⁴, s-a introdus pentru ei darea numită *bedel*, ca o răsкупărare a obligațiilor ostășești. Această contribuție înlocuia de fapt capitația, avînd de altfel același quantum¹³⁵.

În schimbul deținerii pămîntului, care era proprietatea statului otoman, țăranul datora dijma, care reprezenta a zecea parte din produsele vegetale și animale¹³⁶. Dijma pentru roadele pămîntului se numea *ușur*¹³⁷, definit de Ion Ionescu de la Brad ca „venitul proprietății prin plugărie”¹³⁸ și se lua „asupra tuturor felurilor de plante”¹³⁹. La cereale, perceperea ușurului se făcea în natură. Subașul (tc. *subași*) reprezentant al autorității otomane la sate, vizita fiecare arie (*arman*) în perioada de treierat, făcînd măsurătoarea grînelor și însemnînd pe un răboj cantitățile cuvenite statului¹⁴⁰. Cînd treieratul dura mai multe zile, subașul ștampila în fiecare seară grămezile de cereale cu o bucată mare de lemn, iar țăranul trebuia să stea de pază peste noapte, pentru a nu se strica urmele ștampilei¹⁴¹. Grînele reținute ca ușur rămîneau un timp tot în seama cultivatorului, pînă cînd, la porunca stăpînirii, erau transportate gratuit la hambarele statului¹⁴². Dijma pe struguri se percepsea însă în bani¹⁴³.

Pentru produsele animale se lua așa-numitul *beilic*, pe care Ion Ionescu de la Brad îl definea ca „venitul proprietății din pămînt prin mijlocirea

¹³⁰ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 58–59, 72. Vezi și A. Papadopoulos Vretos, *op. cit.*, 168 unde se spune că haraciul era (în deceniul al 6-lea) de 7,50 franci pentru cei înstăriți și de 3,50 franci pentru toți ceilalți supuși nemusulmani. După Eugène Jouve (*op. cit.*, vol. I, p. 197), acest impozit varia, în aceeași perioadă între 2 și 10 franci. El arăta însă că această variație era în funcție de provincie, profesie și vîrstă. (*Ibidem*).

¹³¹ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 111.

¹³² Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. III, București, 1967, p. 568.

¹³³ Gabriel Elfendi Noradoughian, *op. cit.*, vol. III, p. 86.

¹³⁴ Creștinii erau totuși încorporați în trupele auxiliare. În iunie 1847, un român fugit din Dobrogea la stînga Dunării declara că pricina fugii sale era faptul că urma să fie luat „nizam” și că mai mulți creștini fuseseră luați în acest corp de oaste. (Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 568/1847, f. 174).

¹³⁵ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 29, H. Bowen, *Bidal*, în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. cit., vol. I, p. 879.

¹³⁶ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113. Dijma nu era o contribuție, ci un drept al proprietarului, în acest caz al satului otoman. (*Ibidem*). A. Papadopoulos Vretos, (*op. cit.*, p. 163) o consideră, în mod eronat, ca un impozit indirect.

¹³⁷ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113.

¹³⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 113.

¹³⁹ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 113–114.

¹⁴⁰ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

¹⁴¹ Iulian I. Sava, *Istoricul comunei Intraviesme*, în „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 202.

¹⁴² V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30; Victor Marlei, *Monografia comunei Topalu*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 4, p. 89.

¹⁴³ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

păstoricii”¹⁴⁴. Privea numai oile, caprele, porcii și stupii, caii și vitele cornute mari fiind scutite¹⁴⁵. La început, beilicul pentru oi se dădea în natură, dar din cauza abuzurilor, după 1850 a fost convertit în bani¹⁴⁶. În ultimele decenii ale stăpînirii otomane în Dobrogea, beilicul era de 4 lei pentru fiecare oaie sau capră¹⁴⁷. La 1869, un țăran din satul Nalbant, *kaza*-ua Tulcea plătea pentru 183 de capre, suma de 732 de lei¹⁴⁸. Pentru păscutul oilor și caprelor pe pășunile statului se percepea o taxă aparte; numită *çubuk parası*¹⁴⁹, care, la 1850 era de 10 parale de fiecare vită¹⁵⁰, dar care peste cîțiva ani s-a dublat¹⁵¹.

La toate acestea, se adaugă impozitele indirecte. Astfel, la vînzarea animalelor pe piață, se încasa o taxă de 2,5% din preț¹⁵². Pentru vin, această taxă era de 5 lei la 100 de vedre vîndute¹⁵³. În 1876, s-a plătit o contribuție extraordinară, un fel de ajutor către stat, în valoare de 20 de lei, pentru fiecare persoană care împlinise vîrsta de 15 ani¹⁵⁴.

Hatihumaiumul din 18 februarie 1856 prevedea și necesitatea prestațiilor, care erau astfel menținute, mai ales pentru căile de comunicație¹⁵⁵. Obligația de a lucra la drumuri era de cinci zile pe an¹⁵⁶. Se adăuga cositul ierbii pentru caii armatei, ca și transportul finului¹⁵⁷. Alte cărături erau impuse frecvent pentru nevoile oștirii otomane¹⁵⁸. Cerealele care reveneau statutului din ușur trebuiau transportate la hambare de asemenea în mod gratuit, așa cum am văzut.

Toate aceste obligații n-ar fi fost mari¹⁵⁹, dacă n-ar fi intervenit abuzurile funcționarilor locali¹⁶⁰. Deși se luaseră unele măsuri prin reformele sultanului Abdul Medjid și deși se încadraseră în posturi administrative oameni în spiritul acestor reforme, cum era aianul de Bazargic, Hagi Emin Efendi¹⁶¹, arbitriul dregătorilor rămăsese, în general, neschimbat. Iată ce scria în acest sens Ion Ionescu de la Brad la 1850: „Vieța ce circulează în inima statului, în capitală, nu merge pînă la extremitățile trupului imperiului. Pe aici (în Dobrogea) pare că ar fi tot lumea veche din imperiu”¹⁶². El mai preciza că nu se aștepta să găsească abuzurile de altădată ale pașalelor devenite abuzurile unui mare număr de funcționari¹⁶³. Tranzimatul nu pătrunsesese încă în cazalele Dobrogei¹⁶⁴, iar mulți nici măcar nu visau la el¹⁶⁵. Re-

¹⁴⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁴⁵ I. Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 114.

¹⁴⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 30–31.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 31.

¹⁴⁹ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 168–169.

¹⁵⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 72.

¹⁵¹ A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 169.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 31.

¹⁵⁵ Gabriel Effendi Noradounghian, *op. cit.*, vol. III, p. 87.

¹⁵⁶ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 31.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 31–32; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 116, 130.

¹⁵⁸ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 32.

¹⁵⁹ Cu toată mulțimea dărilor, acestea nu constituiau nici măcar a zecea parte din ceea ce plătea un țăran francez. (Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 197).

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 199.

¹⁶¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 108.

¹⁶² *Ibidem*, p. 122.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 106.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 129.

putatul agronom adăuga următoarele în această privință: „Acești funcționari sînt oameni vechi, deprinși cu abuzul și prin urmare de Tanzimat nu vor să știe. Jură să ție dreptate și apoi fură cît poate. De aceea au și ajuns aienii și ciorbăgiii de nu-și știu seama bogăției lor”¹⁶⁶.

Fixarea și perceperea dijmelor se făcea adesea în chipul cel mai arbitrar¹⁶⁷. Abuzuri mari se săvîrșeau mai ales la vița de vie. Sînt edificatoare și în acest caz cuvintele lui Ion Ionescu de la Brad: „Dar mai cu seamă ușurul din vie este foarte ca asuprire. El nu se ia după cum se face rodul, ci după cum binevoiește turcu(1) a-i fixa rodul viei. Și de multe ori îl taxează așa, cît nice cu tot rodul nu-și plătește ușuru(1), dijma, și rămîne cu munca perdută”¹⁶⁸.

Alte abuzuri se produceau la perceperea dijmei pe animale¹⁶⁹. Agenții statului, așa-numiții *beilicci*, preferau să ridice beilicul în natură, alegînd oile cele mai frumoase, pe care apoi le vindeau, obținînd însemnate cîștiguri. Aceasta se făcea în ciuda legii, care stabilea ca beilicul să fie dat numai în bani. În caz de rezistență, beilicciii refuzau să elibereze chitanța, ceea ce făcea posibilă o nouă încasare a acestei dijme. Dacă altfel, acești agenți erau înarmați pînă în dinți și nu se dădeau în lături de la folosirea violenței¹⁷⁰.

Abuzurile erau înlesnite și de sistemul arendării la diferite persoane a veniturilor statului, „Beilicul și ușurul, ca venituri ale proprietății, se vînd de stat la întreprinori”, observa Ion Ionescu de la Brad¹⁷¹, făcînd și următoarea precizare: „Dobrogea să exploatează de antreprenori ai veniturilor publice, de clasa aceea intermediară pusă între producător, consumator, și proprietar, în paguba acestora¹⁷²”. Știri sigure despre arendarea veniturilor statului în Dobrogea există încă de la începutul secolului al XIX-lea¹⁷³.

La 1850, stringerea dijmelor din cazanele Constanța (*Köstence*), Mangalia și Babadag era incredințată aianilor de acolo, care plăteau fiscului o sumă fixă, restul rămînîndu-le lor¹⁷⁴. Suma cuvenită statului era atunci de 30.000 de lei pentru cazaua Constanța¹⁷⁵ și de 48.000 de lei pentru cazaua Mangalia¹⁷⁶. În același timp, venitul din arenză al aianului de Constanța se ridica la 60.000 de lei, cîștigul în acest caz, fiind de cel puțin 100%¹⁷⁷. Peste cîțiva ani, francezul Eugène Jouve aprecia că, în general, în Imperiul otoman se furau trei sferturi din dările cuvenite statului¹⁷⁸.

La rîndul lui, aianul de Constanța avea un vechil „pentru strîns ușurul”¹⁷⁹, care săvîrșea, desigur, alte abuzuri, în vederea obținerii unui cîștig propriu cît mai mare. Mai tirziu, încasarea veniturilor statului s-a făcut și de către unii negustori creștini, care obțineau acest drept prin licitație¹⁸⁰. Chiar

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 131.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 106; Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199.

¹⁶⁸ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 106.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 115.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 57; A. Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 169.

¹⁷¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷² *Ibidem*, p. 115.

¹⁷³ Mihai Gouboglu, *Catalogul documentelor turcești înlocumil de...*, vol. I, București, 1960, p. 184 (rez. 813), p. 207 (rez. 984).

¹⁷⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 59, 71–72, 112, 131.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 72.

¹⁷⁸ Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199.

¹⁷⁹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 59, 131.

¹⁸⁰ V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 32.

arhiepiscopul Dionisie al Tulcei arendase de la un moment dat perceperea dijmelor din cazalele din nordul Dobrogei¹⁸¹. Totodată, suhaturile, care constituiau cea mai mare parte a pământului provinciei, erau luate în arendă de la stat, pe la mijlocul secolului, de o companie în Constantinopol¹⁸². Aceasta, la rîndul ei, prin agenții pe care-i avea în Dolrogea, le da în folosință, cu preț de speculă, mocanilor¹⁸³. Ion Ionescu de la Brad aprecia că, din venitul suhaturilor luate în arendă de mocani, „99 de părți se mîncă și numa a 100-a parte vede statul”¹⁸⁴.

La 1850, așa cum constata reputatul agronom român, localitatea Satu Nou din cazaua Babadag lipsea din evidență oficială a aianului pentru a-i rămîne în întregime veniturile cuvenite statului de la cele 100 de gospodării de acolo¹⁸⁵. Totuși, aceste venituri creșteau neîncetat, datorită sporirii impozitelor și taxelor¹⁸⁶. În vilaietul Tuna (al Dunării), creat în 1864, din care făcea parte în primul rînd Dobrogea, valoarea dijmelor s-a cifrat în 1866 la 53.428.580 de piaștri, pentru ca anul următor să crească la 69.426.500, iar în 1868 să atingă 108.000.000 de piaștri, ceea ce reprezintă un spor de 58,4% pe an. Așadar, contribuabilii au plătit, în numai doi ani, 55.000.000 de piaștri în plus față de suma încasată în 1866. Chiar guvernatorul vilaietului, Midhat Pașa, a recunoscut, în discursul său din 1868 în fața Consiliului regional, că venitul din dijmă crescuse în 1867 cu 15 milioane de piaștri față de dijma percepută în 1856¹⁸⁷.

Într-un document din 1851 se vorbește de abuzurile aianului de Isaccea, care încasase în plus bani de la locuitorii cazalei. Plîngerile adresate de aceștia caimacamului de la Tulcea au rămas fără rezultat, fiind „aianul proteguit de caimacamul”. La rîndul lui, acest dregător făcea „multe asupriri” și mai ales trecuse la hotărnicirea pămînturilor tuturor, „după documenturi”, iar de la cei la care găsea „locuri împresurate” lua „dări însemnate”, altfel distrugea actele „zicînd că nu sînt regulate”¹⁸⁸.

Ilegalități au fost comise de dregătorii locali și cu prilejul acordării de terenuri pe bază de *tapu*. Astfel, un loc de 50 de *dönüm*-uri, situat în sandjagul Tulcea, a fost atribuit ilicit, în 1868, de funcționarul însărcinat cu *tapu*-urile (*muvazaf tapu kiyatibi*), Halil Efendi din Rusciuc, în schimbul unui „dar” de 700 de piaștri. Infrafracțiuni asemănătoare au fost săvîrșite și de alții, ca, de pildă, de funcționarul care se ocupa de înregistrarea pămînturilor la Tulcea, Aza Efendi¹⁸⁹. Cele mai multe ilegalități de acest fel au rămas însă nedescoperite.

Abuzurile cele mai mari aveau loc în domeniul prestațiilor¹⁹⁰, victimele lor fiind aproape totdeauna românii. Ion Ionescu de la Brad scria că „la toate

¹⁸¹ Al. P. Arbore, *De vorlă cu țărării dobrogeeni*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 3, p. 326.

¹⁸² Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 52, 57, 60, 64, 66, 115, 125 etc.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 115.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁸⁶ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 172.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 173.

¹⁸⁸ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)*, volum întocmit de..., București, 1975, p. 162.

¹⁸⁹ F. G. Milkova, *op. cit.*, p. 174.

¹⁹⁰ Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 199; „Ce dont les contribuables se plaignent avec raison, c'est de l'abus déraisonnable des corvées”.

angăriile tot pe români pică greutatea”¹⁹¹ și că dregătorii locali „lă toate muncile publice numai pe români iau”¹⁹², iar în alt loc preciza: „Românii de prin sate sint luați la clăci și la beilicuri”¹⁹³. Acest lucru era explicat de reputatul agronom în felul următor: „Sint românii, prin aptitudinea lor la muncă, vestiți muncitori și de aceea tot greul muncii din Dobrogea în spatele lor pică”¹⁹⁴. În 1850, ei au fost folosiți exclusiv, de exemplu, pentru a face finul necesar cailor armatei de la Babadag¹⁹⁵. În afară de aceasta, fiecare român din cazaua Babadag avea obligația de a duce anual un car de fin și unul de lămn la aian¹⁹⁶.

Totodată, românii erau singurii locuitori ai provinciei care îndeplineau diferite munci în interesul dregătorilor locali¹⁹⁷. În iunie 1844, un român din satul Rasova, venit cu familia la stînga Dunării, declara că fugise „din pricină că este obicei(1) în Țara Turcească de ia cite un om cu muerea să slujească la pașa un an de zile”. Venindu-i rîndul la îndeplinirea acestei obligații, preferase să-și părăsească gospodăria și să se refugieze în Țara Românească¹⁹⁸.

După 1829, nemaiputîndu-se recurge la aducerea de lucrători agricoli din Principatele române, lipsa brațelor de muncă s-a făcut și mai puternic simțită în Dobrogea, mai ales că se adăugau urmările pustiitoare ale războiului ruso-turc încheiat în acel an. De aceea, posesorii de cîflucuri turci și tătari, care, de regulă, erau și dregători ai statului otoman, au început să treacă, pentru muncile agricole, la folosirea forțată a românilor autohtoni. Ion Ionescu de la Brad constata, la 1850, că românii dobrogeni erau siliți de demnitarilor locali să lucreze pe cîflucurile acestora cite trei zile la seceră și trei zile la coasă, în timp ce bucatele lor rămîneau nestrînse ori chiar se prăpădeau pe cîmp¹⁹⁹. În afară de aceasta, erau plățiți doar cu jumătate (5 lei) sau neori chiar cu un sfert (2,50 lei) din prețul unei zile de lucru, care, în mod obișnuit, se ridica la 10 lei²⁰⁰. Românul însă avea „destul de lucrat pentru el ca să fie nevoit a se duce să lucreze la turci”²⁰¹. Satele românești erau obligate să dea și „ficiori pentru plugărie”²⁰². De toate acestea se îngrijea ciorbăgiul fiecărui sat, care, de obicei, era un simplu instrument al aianului²⁰³. În același timp, țărani turci și tătari nu mergeau niciodată la coasă sau la seceră la aian²⁰⁴.

Pe de altă parte, în satele cu populație amestecată, țărani turci încălcău terenurile românilor, deși aceștia le stăpîneau în chip legal²⁰⁵. Astfel, în satul Greci de lîngă Măcin, turcii cuprinseseră tot pămîntul, lăsîndu-i pe români „cu lacrimile pe obraz”²⁰⁶. Abuzuri mari săvîrșeau de asemenea reprezentan-

¹⁹¹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁹² *Ibidem*, p. 130.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 106.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 116, 130.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 130.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 106, 112, 122, 129—131.

¹⁹⁸ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinilor, dosar 1098/1844, f. 99.

¹⁹⁹ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 106, 112, 129—130.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 106.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 106.

²⁰² *Ibidem*, p. 112.

²⁰³ *Ibidem*, p. 129.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 130.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 115—116.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 116.

tii cei mai de jos ai forței publice, subașii, „turcii ce stau în sate de mănâncă și beau degeaba și de necinstesc femeile oamenilor”, cum îi caracteriza Ion Ionescu de la Brad. Reputatul agronom adăuga că, din cauza tuturor acestor samavolnicii români dobrogeni „pe un mîntuitor a<1> lor de jafuri l-ar scoate <socoti> ca pre un Mesia”²⁰⁷.

În afara obligațiilor față de stat, erau dările eclesiastice, deosebit de apăsătoare pentru populația creștină²⁰⁸. Retribuția preoților era destul de redusă și se percepa mai ales în natură²⁰⁹. Mult mai grea era *jitia* sau *vlădicia*, darea pe care fiecare mitropolit ori episcop era autorizat să o încaseze de la populația ortodoxă din eparhia sa²¹⁰. În această acțiune ierarhii se bucurau de sprijinul autorităților otomane și chiar de dreptul de a îi escortați de militari turci, așa-numiții *cavași*²¹¹. *Jitia* era plătită de fiecare cap de familie²¹² și, la 1850, se ridica la 6 lei și jumătate an, așa cum nota Ion Ionescu de la Brad²¹³, care făcea totodată următoarea observație: „Abuziva astă dare religioasă cere osâbită tratare și îndreptare”²¹⁴. Mai tirziu, a fost mărită însă la o liră²¹⁵. La perceperea *jitiei* se săvârșeau de regulă mari abuzuri, uneori mai grave decît cele practicate de reprezentanții administrației otomane²¹⁶.

Începînd din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea situația țărănimii dobrogene devine de-a dreptul deplorabilă²¹⁷, menținîndu-se astfel și în primele decenii ale secolului următor. Călătorul francez Félix de Beaujour găsea, la 1817, în satele Dobrogei „colibe mizerabile”, locuite de oameni în zdrențe, contrastînd puternic cu bogăția pămîntului. „Peste tot în altă parte omul învelește peisajul, aici îl intristează” scria acest călător²¹⁸. Același contrast era remarcat, la 1839, și de călugărul rus Partenie, căruia români dobrogeni îi descriau mizeria și suferințele pe care erau nevoiți să le îndure din cauza războaielor, a epidemiilor și a stăpînirii otomane²¹⁹.

Legiuirile agrare și celelalte reforme ale sultanului Abdul Medjid au îmbunătățit substanțial situația țărănilor din Dobrogea. La 1850, așa cum avea prilejul să constate Ion Ionescu de la Brad, starea lor materială era chiar prosperă²²⁰. Samavolniciile și jafurile făceau însă ca această prosperitate să fie foarte nesigură și fragilă. Abia după reintegrarea Dobrogei la România se va ajunge la o stare de siguranță deplină și ia un incontestabil progres, pe toate planurile, în viața străvechiului pămînt românesc dintre Dunăre și Marea Neagră.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 129.

²⁰⁸ Pentru musulmani era darea numită *zekiyat*, impusă numai de la un anumit cuantum de avere în sus, paturile sărace fiind deci scutite. (Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 147).

²⁰⁹ Gh. Rădulescu, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor*, București, 1904, p. 121.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 119; Ioan N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, în „Analele Dobrogei”, I (1920), nr. 3, p. 384, 392.

²¹¹ Gh. Rădulescu, *op. cit.*, p. 120.

²¹² *Ibidem*, p. 119.

²¹³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 69, 123.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

²¹⁵ Gh. Rădulescu, *op. cit.*, p. 121.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 120–121; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 103, 123; C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 17–18.

²¹⁷ Tudor Mateescu, *Mișcări sociale în Dobrogea...*, p. 10–15.

²¹⁸ Baron Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire ottoman ou description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles*, vol. I, Paris, 1829, p. 449.

²¹⁹ George G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 349.

²²⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 100, 106, 122.

R É S U M É

Pendant la seconde moitié du XVIIIème siècle l'Empire Ottoman a été ébranlé par une crise économique, sociale et politique qui a déterminé des transformations dans le système des relations agraires. Dobroudja, un ancien territoire roumain, qui dès 1417 avait été sous le gouvernement ottoman, a enregistré elle aussi ces changements. Le système de propriétés foncières militaires qui avait été la base de la société ottomane pour plusieurs siècles est irrévocablement tombé et, en 1831 il a été supprimé. Par conséquence, les relations agraires ottomanes se sont changées, se sont modernisées. Les réformes des sultans Selim III, Mahmud III et Abdul Medjid I — dont la plus significative a été celle du Code de la propriété foncière (*Arazi Kanunnamesi*) — ont joué un rôle très important dans ce processus.

P R É C I S

Beginning with the second half of the 18th century the Ottoman Empire was shaken by a strong economic, social and political crisis which - among other things - led to a series of transformations of the agrarian relationships system. Dobruđja, an ancient Romanian territory which fell under Ottoman rule in 1417, felt these changes as well. The system of the military estate which, for several centuries had been the basis of the Ottoman society, irreversibly began to decline, until it was finally abolished in 1831. This brought deep modifications of the Ottoman agrarian system and determined its modernization. In this respect a very important part was played by the reforms promoted by Selim III, Mahmud III and Abdul Medjid I, the adoption — in 1858 — of the Code of the landed property (*Arazi Kanunnamesi*) being the most important of them.